

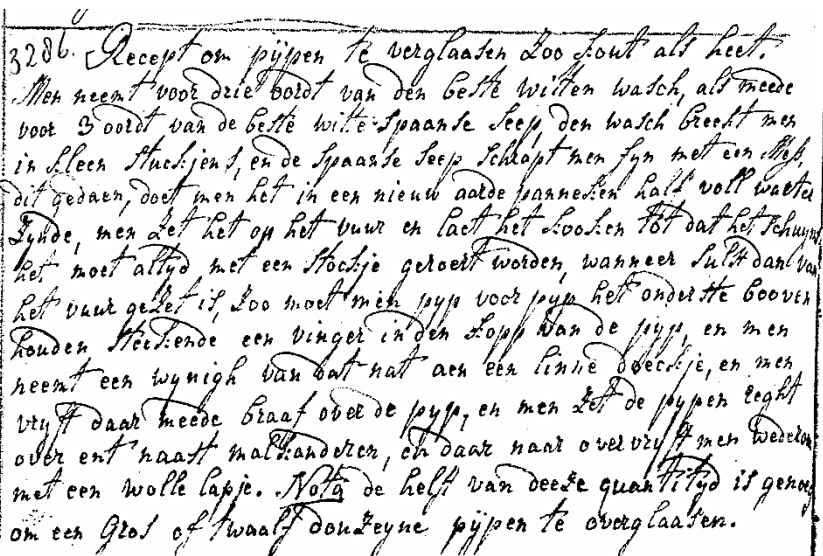
Snollen in Limburg. Een achttiende eeuws recept om pijpen te 'verglaaßen'

Bert van der Lingen (bertvanderlingen@tabakspijp.nl)

Het recept

In een verzamelreceptenboek uit Maastricht is een recept aangetroffen waarin het 'verglaaßen' van kleipijpen gedetailleerd staat beschreven (afb. 1). Het woord 'verglaaßen' doet vermoeden dat het om een recept gaat om glazuur op een pijp aan te brengen maar dat is niet het geval. Het gaat om het 'snollen' ofwel mooi of glanzend maken van kleipijpen. In de pijpenmakerij was dit de laatste handeling voordat de kleipijpen in manden en kisten werden verpakt en naar de afnemers verzonden.

Het handschrift lijkt te dateren uit de eerste helft van de achttiende eeuw en is mogelijk afkomstig uit welgestelde Maastrichtse kringen. In het verzamelreceptenboek staan circa 300 recepten op het gebied van mensgeneeskunde, diergeneeskunde, jachtrecepten, visvangstrecepten, huishoudelijke recepten en technische recepten. Het recept is onderdeel van een collectie van ongeveer 6.500 recepten uit verschillende Limburgse archieven. (1) Andere recepten met betrekking tot de pijpenmakerij zijn niet aangetroffen. Onderstaand volgt het complete recept:

3286. Recept om pijpen te verglaaßen zoo hout als heet.
Men neemt voor drie doot van den beste witten wasch, ald meede
voot doot van de beste wite Spaanse Seep den wasch breekt men
in sleen stukken, en de Spaanse Seep schroopt men fyn met een stek
dit gedaen, doet men het in een nieuw aalde spannen halt woll waeter
Lynde, men set het op het vuur en laet het loochen tot dat het schuym
het moet altyd met een Hoekje geroert worden, wanneer sulst dan van
het vuur gelyt, zoo moet men pyp voor pyp het onderste booven
houden. Heerde een vinger in den Lopp dan de pyp, en men
neemt een wyngh van wat nat aen een linie oecerde, en men
vryft daer meede braaf over de pyp, en men set de pypen recht
over ent naatt malhanderen, en daer naer over vryft men wederom
met een wolle lapje. Nota de helft van deese quantiteyt is genog
om een Gros of twaalf donseyne pijpen te overglaaßen.

Afb. 1. Recept voor het 'verglaaßen' van pijpen.

Recept om pijpen te verglaasen zoo kout als heet.

Men neemt voor drie oordt van den beste witten wasch, als meede voor 3 oordt van de beste witte spaanse seep, den wasch breekt men in kleen stukjens, en de spaanse seep schrappt men fijn met een mess. dit gedaen, doet men het in een nieuw aarde panneken half voll waeter zijnde, men zet het op het vuur en laet het kooken tot dat het schuijmt. het moet altijd met een stockje geroert worden, wanneer sulx dan van het vuur gezet is, zoo moet men pijp voor pijp het onderste booven houden, steekende een vinger in den kopp van de pijp, en men neemt een wijnigh van dat nat aen een linne doeckje, en men vrijft daar meede braaf over de pijp, en men zet de pijpen recht over ent naast malkanderen, en daar naar overvrijft men wederom met een wolle lapje. Nota de helft van deeze quantijt is genoeg om een gros of twaalf douzeijne pijpen te overglaasen.

Men had voor drie oord van de beste witte was nodig en drie oord van de beste witte Spaanse zeep. Met 'oordt' wordt een oortje of oord bedoeld, een koperen geldstuk ter waarde van twee duiten ofwel f 0,0125. De was werd in kleine stukjes gebroken en de Spaanse zeep fijn geschrappt met een mes. Samen werden ze in een nieuw aardewerk pannetje halfvol water aan de kook gebracht totdat het schuimde. Daarna moest het constant geroerd worden. De pijpen werden ondersteboven gehouden waarna men een vinger in de tabaksketel stak om de pijp te steunen. Met een linnen doekje werd een beetje van de substantie uit de pan genomen en wreef die braaf (2) over de pijp. Vervolgens werden de pijpen recht overeind naast elkaar gezet, waarna ze opnieuw maar nu met een wollen lapje werden opgewreven. De helft van de hier genoemde hoeveelheid was genoeg om een gros pijpen te 'overglaasen' of glanzend te maken. De substantie kon zowel warm als koud worden gebruikt.

Snollen

Het recept heeft te maken met het zogenaamde 'snollen' van kleipijpen. Een proces waardoor de kleipijpen een fraai glanzend uiterlijk kregen. Bijkomend voordeel was dat de pijpen minder snel aan de lippen bleven plakken. Het snollen was een taak die in de werkplaats van de pijpenmaker werd uitgevoerd en door pijpenuitbranders werd toegepast na het schoonbranden van gebruikte pijpen. In de pijpenmakerij werd het werk uitgevoerd door vrouwen en meisjes die snolsters werden genoemd. In een snolbak stond het snolgoed (de substantie) in een aardewerk pot en de snolappen werden erin bewaard.

Snollen in gedrukte bronnen

Tot op heden zijn slechts een paar gedrukte bronnen bekend waarin het snollen wordt vermeld. Egbert Buys beschrijft in 1778 in zijn 'Nieuw en Volkomen Woordenboek van Konsten en Wetenschappen' het snollen als volgt: 'Uit den Oven gehaald zynde, wordt 'er het ruwe, dat ze door het bakken ontvangen hebben, door Wasch, Zeep en Eywit wederom afgenomen. Dit noemen ze Snollen'. (3) Het is de laatste handeling die de pijpen krijgen voordat ze ingepakt en naar de kooplieden worden verzonden. Volgens Buys wordt naast was en zeep ook nog eiwit gebruikt.

De Duitser P.A. Nernich, die in 1809 over zijn bezoek aan de pijpenfabriek van Hendrik Herbus in Gouda publiceerde, schrijft dat de gebakken pijpen in een met water uitgekookte samenstelling van groene zeep, witte was en potas ondergedompeld, opdat de lippen niet door het ruwe aankleven verword worden. Daarna wreef men ze nog met lappen in om glans aan te brengen. (4)

Afb. 2. De pijpenuitbrander. (Uit: Noman 1829, p.104.)

Volgens Duco was in heet water opgeloste zeep steeds het voornaamste bestanddeel. Dit mengsel werd vermengd met een weinig witte was. Volgens een recept uit 1801 werden de eenvoudige pijpen bestreken met een lijmstof, bestaande uit gom, dragant, witte zeep en witte was. (5)

De pijpenuitbrander, die gebruikte pijpen schoonbrandde waarna ze als nieuwe pijpen konden worden aangeboden, snolde eveneens pijpen. (6) Hierdoor kregen ze na het schoonbranden een glanzend uiterlijk. Hermbstädt noemt een oplossing in water van witte was en gezuiverde potas die met een wollen lap werd aangebracht en daarna met een zeemleer werd afgewreven. Ook hij schreef dat de pijpen het uiterlijk van nieuwe pijpen kregen en tevens dat het gevaarlijk kleven aan de lippen werd voorkomen. (7) Als de pijpen aan de lippen bleven hangen kon er brandende tabak uit de pijp vallen en zodoende brand ontstaan.

In 1758 vroeg een Maastrichtse pijpenuitbrander f 0,75 voor het uitbranden van een gros lange kleipijpen en in de jaren 1783-1861 betaalde de Amsterdamse sociëteit Felix Meritis constant f 0,45 voor het uitbranden van een gros lange pijpen. (8) Het snollen of 'verglaasen' bedroeg slechts een klein percentage van de totaalprijs. Er was in totaal voor 6 oortjes ofwel f 0,075 aan materiaal nodig om een gros pijpen te snollen.

Op een houtsnede uit 1829 zien we een pijpenuitbrander in zijn werkplaats. Twee personen houden een handvol kleipijpen vast die zojuist uit de oven zijn gehaald. Op tafel staat een grote pot met een substantie waarmee de pijpen na het schoonbranden werden bestreken. Dat er een roerstok in de pot staat lijkt kan betekenen dat de stof inderdaad regelmatig geroerd moest worden.

Conclusie

Het snollen van pijpen is slechts een klein detail uit het grotere productieproces en het is interessant dat juist over dit specifieke onderdeel een recept bewaard is gebleven. Als het recept afkomstig is uit een pijpenfabriek dan zouden er nog veel meer recepten moeten zijn die de overige handelingen in het productieproces laten zien. Het lijkt een op zichzelf staand recept te zijn en daarom lijkt het waarschijnlijker dat het de werkzaamheden van een pijpenuitbrander beschrijft.

Met dank aan Jos Engelen, die ons attendeerde op het bestaan van dit recept, en aan Peer Boselie voor de achtergrondinformatie en het verzorgen van een scan van dit bijzondere recept.

Noten:

1. Collectie Peer Boselie (volgnr. 3.286) van de Stichting SOLEUR (Stichting Oud/Limburgse en EUregionale Receptcultuur)

Website: <http://www.soleur.eu/>.

2. Hier zal 'netjes' of 'zorgvuldig' zijn bedoeld.
3. Lingen, 2007, p.1888.
4. Stam, 1995, p.746.
5. Duco, 1980, P.134.
6. Lingen, 2013, p.79-81.
7. Hermbstädt 1825, p.253.
8. Lingen, 2013, p.81.

Literatuur:

- Duco, D.H., 1980, 'De techniek van het pijpenmakersbedrijf te Gouda', in (P. Davey, ed.), *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe IV*. BAR International Series 92, Oxford.
- Herbststädt, S. F., 1825, *Algemeene schets der technologie...* Tweede deel. Amsterdam.
- Lingen, B. van der, 2007, 'Het Goudse pijpenmakersambacht in het 'Nieuw en volkomen Woordenboek' van Egbert Buys, 1778'. *PKN* 30 (117), p.1887-1891.
- Lingen, B. van der, 2013, 'Felix Meritis: inkoop, gebruik en hergebruik van kleipijpen, 1784-1861'. *Jaarboek 2013 van de PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*. Leiden.
- Noman, Johannes, 1829, *Verzameling van Nederlandsche tafereelen van kunsten, ambachten en bedrijven, voor kinderen...*Derde stuk. Zaltbommel.
- Stam, R., 1995, 'Een bezoek van P.A. Nemnich aan de pijpenfabriek van Hendrik Herbus te Gouda'. *PKN* 18 (70), p.745-748.

Literatuursignalement

Het eerste nummer van VORMEN UIT VUUR, het tijdschrift van de Nederlandse Vereniging van Vrienden van Ceramiek en Glas, staat geheel in het teken van de langdurige studie van Barbara Walraven naar de geschiedenis en de producten van de Goudse Plateelbakkerij *Ivora*. Hierin ook een hoofdstuk over gedecoreerde rookartikelen zoals plateelpijpen, pijpenrekjes en rookstellen. BARBARA WALRAVEN, 'Plateelbakkerij Ivora. Firma P. van der Want Gzn. te Gouda (1914-1965)'. *Vormen uit Vuur* 227, 2015/1, 112 pagina's.